

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 301.199 WEBER

Aporije Weberove teorije racionaliziranja

Žarko Puhovski

Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

U Weberovu smislu, racionaliziranje se pojavljuje kao bitan problem tumačenja djelovanja, tj. kao sociološki problem. U njegovim je analizama nazočno pak dvostruko razumijevanje pojma racionaliziranja. Prvo je izloženo zapravo u *Protestantskoj etici*, premda je naznačeno u *Privredi i društvu*, a kontekstualizirano je načelno jednostavnom tezom po kojoj svako ekonomijsko racionaliziranje razmjenske privrede vodi potresanju tradicije. Naizgled jednostavno, ovo će razumijevanje biti različito shvaćeno (ilustrativno je Habermasovo tumačenje Weberova pojma racionaliziranja kao, u biti, moderniziranja po kapitalističkom uzorku, odnosno Marcuseovo tumačenje u smislu industrijaliziranja). Drugo razumijevanje racionaliziranja izloženo je u *Privredi i društvu* gdje je racionaliziranje modelski pronađeno u srednjovjekovnome kanonskom, ali i u novovjekovnome prirodnom pravu. U analizi Weberova poimanja racionaliziranja uzet je u obzir ponajprije pravno-sociološki aspekt, ali i neke konzekvencije toga shvaćanja po Weberovu poziciju u cjelini.

Racionaliziranje označuje, posve načelno — o navlastitom kontekstu pojedinih teorija neovisno — postupak kojim se, bitno izvanjski, neko djelovanje, proces ili biće dovodi do pretpostavljenog statusa racionalnosti.¹ Ovo

1 U teorijskoj tradiciji racionalizacija se kao odlučan problem — premda, uglavnom, ne eksplicitno i kao termin — pojavljuje s novovjekom filozofijom racionalizma, posebice Descartesom (iako ima, nedvojbeno, i ranijih preteča) kao racionalno razumijevanje-tumačenje čovjeka i svijeta. Istovremeno, međutim, novovjeka se prirodna znanost u postupno uobličavanom samorazumijevanju uspostavlja kao spram prirode racionalizirajuća (usp. H. Blumenberg, *Die Genesis der kopernikantischen Welt*, Suhrkamp, Frankfurt 1981, posebice sv. I, str. 272. i d.). U svojemu kasnijem razvoju ta se znanstvena paradigma — posebice fizikalna — okreće od racionalizirajućeg obrasca, posebice s kvantnom fizikom koja jasno pokazuje granice znanstvene racionalizirljivosti (usp., W. Heisenberg, *Physik und Philosophie*, Ullstein, Frankfurt 1968, posebice str. 41. i d.). U socijalnoj teoriji ovaj se problem, u osnovi, otvara s Weberovom postavkom (odnosno s tek kasnije u socijalnim implikacijama razumljenim Freudovim uvidima).

dovođenje moguće je, u osnovi, na dva načina: kao praktičko unošenje racionalnosti u već dano djelovanje ili egzistenciju bića, odnosno kao teorijsko tumačenje racionalnosti već gotovoga — djela, institucije, biografije, procesa itd. U Weberovu smislu, o kojem je ovdje ponajprije riječ, racionaliziranje se pojavljuje kao bitan problem tumačenja djelovanja, tj. kao sociološki problem u skladu s uvodnim odredbama sociologije danima u *Wirtschaft und Gesellschaft*.² Međutim, u daljnjim Weberovim analizama pokazuje se dvostruko razumijevanje ovog pojma — s jedne strane, riječ je, kako to sažimljujući, ali i dvojbeno, formulira Habermas u *Theorie des kommunikativen Handelns*, o »društvenom racionaliziranju probijanjem sustava svrhovito-racionalnog djelovanja i to u liku kapitalističkog pogona i moderne državne ustanove«.³ Ovo shvaćanje sam Weber skicira u § 11 IV poglavlja *W. u. G.*, ali ga zapravo demonstrira u *Protestantskoj etici*.⁴ Teza koja kontekstualizira njegovo poimanje racionaliziranja načelno je odista jednostavna: »Ponajprije svako ekonomijsko racionaliziranje razmjenske privrede vodi potresanju tradicije«.⁵ Ma koliko naizgled jednostavno, ovo će shvaćanje biti raznoliko shvaćano i tumačeno (dostatno je, ilustracije radi, navesti ovdje tek Habermasovo tumačenje Weberova pojma racionaliziranja kao, u biti, moderniziranja po kapitalističkom uzorku, odnosno ranije Marcuseovo tumačenje problema u smislu industrijaliziranja⁶ — o čemu će, uostalom još biti riječi).

Drugo razumijevanje racionaliziranja sam Weber demonstrira u § 5 VII pogl. *W.u.G.*, posvećenome »formalnom i materijalnom racionaliziranju prava«. Nešto prije toga, na kraju § 3 istog poglavlja, Weber uspostavlja metodički prijelaz između nedopisanog poglavlja o tržištu i onoga o pravu, odnosno između dva razumijevanja racionaliziranja. Na netom spomenutom mjestu Weber, naime, ustvrđuje: »Univerzalno gospodstvo područstvenja tržištem zahtijeva, s jedne strane, funkcioniranje prava kalkulirljivo po racionalnim pravilima. A, s druge strane, širenje tržišta pogoduje . . . pomoću konkrecija koje su mu imanentne, monopoliziranju i reglamentiranju sve 'legitimne' prinudne sile, koje izvršuje jedna univerzalistička ustanova pri-

2 M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, J. C. B. Mohr (P. Siebeck), Tübingen 1922, posebice § 1, II, »Begriff des sozialen Handelns«, str. 11. i d.

3 J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Suhrkamp, Frankfurt 1981, sv. I, »Webers Theorie der Rationalisierung«, str. 302.

4 U samom uvodu u »problem« Weber navodi: »U stvari je ovako: 'iracionalno' nije uvijek nešto po sebi, nego s izvjesnog 'racionalnog' gledišta. Za ireligioznog čovjeka je svaki religiozni, za hedonistu svaki asketski način života 'iracionalan', makar on, mjereno po svojoj krajnjoj vrijednosti, bio jedno 'racionaliziranje'. Ako ičemu, ova bi rasprava mogla doprinijeti tome da tek prividno jednoznačni pojam 'racionalnog' otkrijemo u njegovoj 'mnogostranosti'« (M. Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, V. Masleša, Sarajevo 1968, str. 24, b). Ovo relativiranje racionaliziranja kao teorijskog problema nije nužno u sadržajnoj vezi s Weberovim dvoumicama s obzirom na ovo pitanje. U pogovoru ovom izdanju V. Milić, s pravom, ustvrđuje da je pitanje o racionalnosti (za-pravo: o racionaliziranju) »u doslovnom smislu okosnica celokupne njegove naučne misli. Pa ipak, Weber nigde nije na sistematski način izložio svoje shvaćanje racionalnosti, nego se ono mora rekonstruirati na osnovu stavova iz raznih njegovih dela« (V. Milić, »Kapitalizam religija, racionalnost«, I. c, str. 326, 327.

5 *W. u. G.*, str. 335.

6 Usp., *Theorie . . .*, I, str. 299. i d, II, str. 449. i d.; H. Marcuse, »Industrialisierung und Kapitalismus im Werk Max Webers«, H. Marcuse, *Kultur und Gesellschaft*, Suhrkamp, Frankfurt' 1968, sv. II.

nude«.7 Odatle onda slijedi i kasnije formulirano stajalište koje se odnosi na »formalno i materijalno racionaliziranje prava«.8 Ovo je pak racionaliziranje modelski pronađeno u srednjovjekome kanonskom pravu, ali i u novovjekome prirodnom pravu, uobičajeno nazvanom racionalnim prirodnim pravom. Pitanje je koje posebice zaokuplja Weberovu analizu vezano uz sistematski prijelaz od »romantike ekonomijske avanture racionalnoj ekonomijskoj životnoj metodi«.9 Pritom je racionalno pojmljeno kao istoznačnica predvidivome, pa zato i kao svrhovito-racionalno.

Valja preliminarno upozoriti na imanentne poteškoće ovog tipa analize koji teži poimanju racionaliziranja kao temeljnog procesa povijesnog napredovanja. S jedne strane, naime, ekonomijsko racionaliziranje vodi potresanju tradicije (misli se, u danom teorijskom kontekstu, na tradiciju koja je razumljena kao tradicija »svetog prava«), što zapravo znači da ekonomijsko racionaliziranje pretpostavno potrebuje i racionalizaciju u drugim sferama društvenog opstanka. No, do takva stajališta Weber dopijeva iz razmatranja odnosa religijske etike spram kamate, dakle polazeći od subjektivnosti ne-proizvodne »sfere«, da bi, u kasnijim poglavljima posvećenima pravu, temeljni problem procesa racionaliziranja izvodio iz pravnog sistema.11 U taj sistem on uvodi izvanjske motive s dvije konstitutivno različite razine — jedna je razina utemeljenja gospodarstva (koje se, po ovoj pretpostavci, u razvijenim modernim sistemima izvodi i pravno — premda je Weber metodički neodlučan u akceptiranju važnja obrata, u analizi, naime, ovisnosti samog prava o sili i gospodstvu u zbiljskom postavu);12 druga je pak razina partikularnosti (točnije: partikularnih vrijednosti) — koja mu se, u osnovi, nadaže kao izvor poteškoća u održavanju pravnog formalizma.13

Weberova će teorijsko-pravna pozicija biti stoga kritizirana kao pravno-sociologijski posve neuspješna, budući da joj je sociologijska analiza u funkciji »opravdavanja dogmatizma 'pravne logike' i normativističkog formalizma prava«, ali i zato što ne određuje ono »što smatra prinudom posredstvom koje pravo kao pravilo ima šansu da bude realizirano«.14 Ipak, najoštrije je Gurvitchov prigovor slijedeći: »On pretvara pravo u umjetnu tvorevinu, u izmišljotinu pravnika i time poništava i stvarnost prava i društvenu stvarnost. On zatvara oči pred činjenicom da se je seljačko pravo, na primjer, iako seljaštvo nije imalo pravnika koji bi to pravo razradili, ipak nametalo i u svakidašnjem životu i u djelatnosti sudova; isto je tako i pravo proleter-ske klase funkcioniralo daleko prije no što je ta klasa našla stručne prav-

7 L. c., str. 385; indikativna je sadržajna paralela s Marxovim opisom povijesnog izdizanja građanstva u I poglavlju *Komunističkog manifesta*, a koja — kako će kasnije biti naznačeno sa sukladne povijesno-filozofijske pozicije — iznalazi slične nosive fenomene u epohi.

8 L. c., str. 467. i d.

9 Usp., *Theorie*, I, str. 308.

10 Usp., *W u. G.*, str. 12.

11 Usp., T. Parsons, *The Social System*, Routledge & Kegan, London 61970, posebice str. 370. i d.

12 Usp., R. Mayntz, *Soziologie der Organisation*, Rowohlt, Reinbek b. Hamburg 41969, posebice str. 104. i d.

13 Usp., F. Loos, *Zur Wert- und Rechtslehre Max Webers*, J. C. B. Mohr (P. Siebeck), Tübingen 1970, odjeljak »Soziologischer und juristischer Rechtsbegriff«.

14 G. Gurvitch (ur.), *Sociologija*, Naprijed, Zagreb 1966, sv. II, G. Gurvitch, »Problemi sociologije prava«, str. 196.

nike koji bi ga pokušali formulirati«. ¹⁵ Habermas pak, na osnovi posve drukčijega interpretacijskog vidokruga, lapidarno zaključuje kako je kod Webera riječ o pravnom pozitivizmu. ¹⁶

Čini se, međutim, da su obje kvalifikacije barem djelomice sporne; jer, upravo time što inzistira na pravnom formalizmu kao kontekstualno bitnome, na odlučujućoj ulozi protivnika u izradi (stvaranju) onoga što se iskazuje (i priznaje) kao pravo, konačno: time što inzistira na postupanju kao osnovi legitimacije, Weber se, nikako samo formalno, radikalno udaljuje od temeljne formule pravnog pozitivizma »auctoritas non veritas facit legem«. Nije pritom jedino riječ o ubacivanju pravničkog posredovanja, nego, štoviše, o imanentnom poimanju prava kao »logičke sublimacije u sve strožoj deduktivnosti i u sve razrađenijoj tehnici«. ¹⁷ S pozicije razvijene — i uopće tek moguće — nakon II svjetskog rata, s Fullerovim kriterijima za prihvatljiv pravni poredak, Hartovom diskusijom konstitutivnog međuodnošenja sile i prava, čini se, naravno, posve jednostavnim kontekstualizirati Weberovo stajalište, pa, konzekventno, i sociologizirati ga na način svrstavanja u pravne pozitiviste. ¹⁸ No, njemu je, izvorno, baš do poimanja prava kao učinka intelektualne i komunikacijske zajednice (govoreći kasnijim pojmovljem) ¹⁹ pravnik. Ta pak zajednica, po uvodnoj i nosivoj pretpostavci, nije tek prenosnik i prevoditelj nečijih naloga, nego tvori upravo komunikacijski kontekst sui generis (čudno je, baš zbog toga što Habermas u svojoj »uporabi« Weberovih misaonih motiva ne uzimlje i ovaj aspekt, sa svim konzekvencijama, u obzir). ²⁰

Weber sam, uostalom, ovaj, uvjetno rečeno specijalistički, tip racionaliziranja zastupa i u eksplikacijama svojih političkih stajališta. U pismu Hansu Ehrenbergu on to jednoznačno demonstrira: »Državni mi je oblik posve nevažan, samo ako zemljom vladaju političari, a ne diletantski kicoši, kao Wilhelm II i njemu slični... Državni su oblici za mene tehnike, kao bilo koja druga mašinerija. Isto bih tako udario protiv parlamenta, a za monarha, kada bi ovaj bio političar, ili obećavao da to postane«. ²¹ Riječju, Weberu je stalno do kvalitete unutrašnjeg zbivanja prava, odnosno — u konzekvencijama — politike, tj. do toga da se, pod pretpostavkom zadanih izvanjskih okvira zajednice, unutar nje postupa po sistematski ustanovljenim i podjednako sistematski izvodivim, dakle: realizirljivim pravilima. ²² A baš na toj doveznoj

15 Isto.

16 *Theorie...*, I, 358.

17 *W. u. G.*, str. 483.

18 Usp., A. Allott, *The Limits of Law*, Butterworths, London 1980, posebice str. 45. i d.

19 Usp., K.—O. Apel, *Transformation der Philosophie*, Suhrkamp, Frankfurt 1976, sv. II, *Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft*, posebice odjeljak »Die Kommunikationsgemeinschaft als transzendente Voraussetzung der Sozialwissenschaften«.

20 Razlog je, po svemu sudeći, u tomu što je Habermasu do interpretacije Weberova temeljnog stajališta kao stajališta Moderne, čiji je proces nastajanja, pored ostaloga, izvodiv i kao birokratizacija (II, 471), pa nema posebnih potreba za raščlanjivanjem unutrašnjeg složaja Weberova tvorenja pojmova.

21 Cit. po K. Lenk, »Max Weber«, H. Maier, H. Rausch, H. Denzer (Hg.), *Klassiker des politischen Denkens*, sv. II, str. 355.

22 Usp., M. Đurić, *Sociologija Maxa Webera*, Matica hrvatska, Zagreb 1964, posebice odjeljak »Društvena struktura i organizacija«.

točki njegova temeljna pozicija dopijeva, kako se čini, u odista ozbiljne poteškoće.

Poteškoće na koje Weberova pozicija respektivno nailazi moguće je formulirati na dvije razine — kao (1) pitanje o tomu može li se (kako to Weber nedvojbeno čini) istim kategorijama opisivati konzekventnost racionalnog izvođenja *unutar prava* i racionaliziranja kao odnosa *pravnog i proizvodnog* (odnosno: proizvodnog i moralnog ili religijskog) *subsistema*, te kao (2) pitanje o metodičkom statusu za Weberovu postavku nosivog pojma racionaliziranja odnosno, drukčije formulirano, pitanje o mogućnosti razumijevanja odgovarajuće izvedene teorije kao opće-sociologijske, neke vrsti middle range teorije, konačno: pitanje o tomu da li je, metodologijski, uopće još moguće govoriti o sociologijskoj teoriji s argumentacijskim opterećenjem kakvo je ocrtno.

Uvodno citirane dvije formulacije, koje — barem okvirno — pogađaju Weberovo poimanje racionalnosti, iskazuju, već na prvi pogled, slijedeće: međuodnos ekonomijskog racionaliziranja i tradicije pojmljen je iz duhovne (tj. vjerske i na njezinim osnovama izgrađene pravne) tradicije kao poticaj za dalje *iznutra* praćeni proces racionaliziranja koji je, na tragu liberalnog i hegelovsko-marksovskog poimanja povijesti kao (dijalektiziranog) napredovanja, pojmljen sukladno s razvojnim sadržajem koji Marcuse interpretacijski nazivlje industrijalizacijom, a Habermas modernizacijom. Marcuse pritom polazi od pojma *ratia*, koji je u osnovi Weberova shvaćanja racionalnosti, budući da Weberov pojam uma razumije kao »tehnički um«,²³ kao um koji, bez obzira na formu pojavljivanja, mora (po vlastitoj najvišoj odredbi) omogućiti, predodrediti, kalkulirljivost svrhovito-racionalnog djelovanja.

No, ono djelovanje na koje je upravljen Weberov izvod nije, ipak, svodivo na svrhovitu racionalnost kao ekskluzivnu odredbu — kako to tvrdi Habermas²⁴ — jer upravo kalkulirljivost koju treba postići jest uvjet da se uopće i može djelovati pod pretpostavkom unaprijed zadanih općih utanačenja (u idealnom slučaju, dapače, poput djelovanja u prirodnom okolišu). A kalkulirljivost se, o kojoj je riječ, postiže, u krajnjoj liniji, baš pravničkim pravom, takvim, naime, poretkom (točnije: pravno na takav način oblikovanim i posredovanim poretkom) da je moguće maksimalno formaliziranje prava kao sažetak Weberova shvaćanja općeg razvoja prava od karizmatičke objave proroka, preko teokratske vlasti, do empirijske tvorevine pravnikapraktičara. To je tek formalno racionaliziranje ili, u obratu, Marcuseovim riječima: »ograničenje Weberova pojma uma iracionalnom karizmom«. ²⁵ No, da bi to racionaliziranje moglo djelovati u smislu Weberovih zahtjeva, da bi,

23 L. c., str. 111 — nasuprot ovom Marcuseovu tekstu, koji Weberov odnos spram kapitalizma i njegove racionalnosti izvodi u striktno teorijskim kategorijama, Lukácsova kritika, premda formalno rabi sukladan instrumentarij, operira ideologijski reduciranim pojmovljem, što, dakako, ima jasnih konzekvencija i po njezina kritička dostignuća; usp., G. Lukács, *Die Zerstörung der Vernunft*, Luchterhand, Darmstadt u. Neuwied 1974, sv. III, *Irrationalismus und Soziologie*, posebice odjeljak »Die deutsche Soziologie der wilhelminischen Zeit (Max Weber)«.

24 *Theorie* . . ., II, 449 — slično postupa, s drukčije nosive pozicije, uostalom, i Luhmann; usp., N. Luhmann, *Zweckbegriff und Systemrationalität*, Suhrkamp, Frankfurt 1973, posebice »Vom Polizeistaat zum Rechtsstaat«.

25 L. c., str. 121.

dakle, pravo djelovalo kao iznutra formalno ustrojeno, a »izvana« racionalizirajuće, da bi istovremeno bilo i produkt pravnika,²⁶ nužno je, po ovime dodatnoj uvedenoj pretpostavci, da pravnici« djeluju bez obzira na predvidive posljedice u službi svojeg uvjerenja o tomu što je obveza, dostojanstvo . . . , ili važnost neke 'stvari', neovisno o tomu u čemu se ona sastoji.«²⁷ Upravo to je, međutim, *uvodna i nosiva odredba vrijednosno-racionalnog djelovanja iz prvog, temeljnim sociologijskim pojmovima posvećenoga, poglavlja.*²⁸

Ako se, kako je ocrtano, odista može pokazati da se racionaliziranje ne odnosi isključivo na svrhovito-racionalno djelovanje, da je, u konzekvencijama, samo racionaliziranje moguće, dapače, tek posljeticom metodički nužnog pretpostavljanja bitno vrijednosno-racionalnog djelovanja pravnika (a slično bi se, u Weberovim terminima govoreći, dalo, mutatis mutandis, pokazati i za etičko, odnosno religijsko, a svakako i za političko djelovanje), čini se nužnim ustvrditi (i unutar Weberova kategorijalnog aparata) da je, zapravo, riječ o previđanju načelnih poteškoća što svagda prate prijelaz iz teorijsko-filozofijskog disciplinarnog područja (iz kojega potječu kategorije um, ratio, racionalnost) u sveze praktičkog nametanja podrijetlom nedvoumno teorijsko-filozofijskih kategorija. *Posredovanje* što ga pritom izvršuje zajednica pravnika svojim vrijednosno-racionalnim pretpostavkama — bez kojih, da se ponovi, nije moguće ni zamisliti formaliziranje prava pod Weberovim općim pretpostavkama — samo naznačuje problematičnost ovog — svakako s obzirom na Weberovu nasivu ambiciju neizbježnog — prelaženja iz jedne u drugu filozofijsko-disciplinarnu »sferu«. Ova prijelazna problematičnost prati i druga, u odgovarajućoj literaturi nazočna, poimanja racionaliziranja, bez obzira na doseg međusobnih razlika. Taylorovi *The Principles of Scientific Management* — koji za čitavu epohu mjerodavno određuju sadržaj mogućnosti onoga što Weber nazivlje »ekonomijskim racionaliziranjem« — polaze upravo od toga da se radni proces racionalizira nužno samom procesu izvanjski uvedenim načelima, a posredovanje se, logički, iskazuje u liku managera koji nastupaju kao agenti željene racionalnosti²⁹ (metodički slično smještanju pravnika kod Webera; ali i birokrata i političara). S druge pak strane, posve opći pojam racionaliziranja što ga, u mnogome na osnovi prethodnih Carnapovih uvida, razvija Poper (u *Open Society and Its Enemies*) ima, kao odlučnu negativnu pretpostavku, svijet (odnosno, u drugom aspektu, povijest) kao bitno iracionalan, ali procesu racionalizacije principijelno podložan složaj.³⁰ Taj je proces racionaliziranja pritom nazvan »praktičkim socijalnim inženjerstvom«,³¹ a njemu odgovarajuće posredovanje uvida u iracionalnost svijeta

26 Ovi su zahtjevi, skupa s izvedbenim oznakama, izneseni u §§ 3 i 5 VII. poglavlja W. u G.

27 L. c., str. 12.

28 Usp., R. König, *Studien zur Soziologie*, Fischer, Frankfurt 1971, posebice odjeljak »Einige Überlegungen zur Frage der 'Werturteilsfreiheit' bei Max Weber«.

29 Usp. njemačko izdanje: *Die Grundsätze wissenschaftlicher Betriebsführung*, R. Oldenbourg, München u. Berlin 1913, posebice str. 123. i d.

30 K. R. Popper, *The Open Society and Its Enemies*, Routledge & Kegan, London 1980, V. II. usp. i K. Čavoški, *Filozofija otvorenog društva*, Filozofske studije, Beograd 1975, posebice str. 147. i d.

31 *The Open Society . . .*, II, str. 238.

32 Usp., G. Gurvitch, *Éléments de sociologie juridique*, Paris 1940, posebice str. 33—140.

— koji je jedino moguć na osnovi prethodnog, striktno teorijskog shvaćanja konstitucije racionalnosti same i iz nje izvedenog procesa racionaliziranja — izvođe prethodno demokratski ustrojeni djelovatelji.

Izgleda, dakle, da je riječ o nekoj vrsti opće pravilnosti (koja važi i za psihologijsko, točnije: psihoanalitičko shvaćanje racionaliziranja) mjerodavne za svaki pokušaj da se konzekventno izvede teorija racionaliziranja. Utoliko — i vjerojatno samo utoliko — ima pravo i Gurvitch u svojoj kritici Webera,³² jer uviđa, bez obzira na terminologijski sklop koji u tu svrhu rabi («izmišljotina pravnik») da Weber ostavlja pravo na razini (iz filozofijske tradicije razumljeno) teorijske, komunikacijski tek uspostavljive tvorbe, a ne može legitimirati njegovo ozbiljenje, formalno zato što zapravo i ne propituje, nego postulira sadržaj prinude koja je u pozadini njegova poimanja države i prava, sadržajno pak stoga što prinudu, odnosno silu, ne promišlja kao vrste djelovanja principijelno istog (dakle u istim temeljnim kategorijama mislji-vog) tipa kakav određuje ono («komunikacijsko») djelovanje što je za samo pravo konstitutivno.³³

Iz svega ovoga slijedi, zatim, i mogućnost diskusije drugog od ranije postavljenih pitanja — radi li se kod teorije racionaliziranja uopće o sociologijskoj teoriji? Pritom valja, preliminarno, uglaviti da Gurvitchov prigovor Weberu zbog napuštanja istinske sociologijske analize i stavljanja vlastita istraživanja u službu pravnog dogmatizma (koji, po svojoj najvišoj odredbi, gubi stvarnost društva i prava iz vida)³⁴ ima smisla samo uz uvjet da se istraživanje međusobne interakcije pravnik, kao kolektivnog subjekta prava, u njihovim socijalnim i pravnim kolektivnim manifestacijama načelno ne smatra predmetom sociologije. No, to je stajalište u suvremenim diskusijama napušteno³⁵ — pri čemu valja imati stalno na umu da je, u Weberovim kategorijama, riječ o djelovanju samome, a ne o razumijevanju djelovanja.³⁶ Ipak, postoji i druga strana ovako postavljenog problema, koja nije obuhvaćena Gurvitchovim formulacijama, ali, u mnogome, upućuje na temeljnu poteškoću o kojoj je već bilo riječi. Čini se, naime, nužnim da teorija racionaliziranja mora, u svojoj osnovi, nastavljeti na uvide svojevrсна povijesnog mišljenja (pri čemu je, naravno, u aktualnoj diskusiji otvoreno pitanje o tomu moraju li ovi uvidi biti mišljeni upravo u filozofijsko-povijesnim, disciplinarno zadanim, okvirima), jer riječ je o racionalizaciji koja je pridaje povijesti (npr. kod Poppera),³⁷ ili se pak indeks racionaliziranja očitava iz unaprijed prepariranog pojma povijesti, odnosno njezine apstrahirane zakonitosti (Weber zbog toga mora pristati, svojim ranijim izvodima nasuprot, i na postojanje tako nečega kao što je — svakako povijesno mišljen — »opći razvoj prava«).³⁸ S

33 Usp., Z. Puhovski, »Sila kao komunikacijska osnova«, »Pogledi«, Split, 1/1984.

34 Usp., Lj. Tadić, *Filozofija prava*, Naprijed, Zagreb 1983, posebice str. 147. i d.

35 Usp., K.—D. Opp, *Soziologie im Recht*, Rowohlt, Reinbek b. Hamburg 1973, posebice odjeljak »Soziologie und Gesetzgebung«.

36 Usp., T. Kotarbinski, *Traktat o dobrom delanju*, Nolit, Beograd 1964.

37 Usp., K. R. Popper, *The Poverty of Historicism*, Routledge & Kegan London 1979, posebice str. 42. i d.

38 Slično on, uostalom, izvodi i na primjeru povijesnog razvoja političkih zajednica — W. u. G., str. 615. i d.

takva stajališta društvo se u cjelini iskazuje kao sektorski raščlanjeni materijal racionaliziranja, kao što se s prethodno opisanog motrišta društvo iskazuje kao neupitni kolektivni subjekt racionaliziranja povijesti. I u jednom i u drugom slučaju temeljno ispitivanje društvenog ustrojstva nije više moguće kao socijalno-znanstveno izvedeno, nego jedino iz (s posebno-znanstveno pretpostavljenih) transepohalnih, pa i transsocijalnih pojmova (pojmova koji nisu izvodivi iz pojma i strukture epohalno dane društvene cjeline).

Da je tomu tako mogla bi pokazati i poredba Weberove sociologije s kronologijski prethodećom pravnom pozicijom Eugena Ehrlicha,³⁹ odnosno s drukčije intoniranim analizama Karla Rennera.⁴⁰ Upravo svjetonazorske razlike ove dvojice autora međusobno, ali i obojice spram Webera, uz istovremeno zadržavanje nekih istovetnih misaonih motiva, ukazuju na općost problema o kojem je riječ. U oba je navedena slučaja na djelu preuzimanje već zgotovljenih temeljnih pretpostavki (kod Rennera u smislu jedne od mjerodavnih recepcija Marxa) ili, kod Ehrlicha, o jasnom gubljenju globalnog pojma društva iz analize, za račun paralelnog postavljanja općih društvenih pravila s pravilima pojedinih društvenih skupina, njihova međuodnošenja itd.⁴¹ Ukratko: socijalni teoretičari orijentirani na analizu funkcioniranja pojedinih sistema pravila (ili pak zamislivog općeg sistema pravila) »iznutra« moraju, da bi svoja izvođenja koncentrirano izveli, odustati od eksplicitnog tematiziranja općedruštvene razine, ili pak pojam društva s kojim operiraju preuzeti iz drugoga teorijskog sklopa. To mu je tako stoga što analiza usredotočena na unutrašnju arhitektoniku nekog sistema pravila jedino sam taj sistem može pojmiti kao općost; sve se druge instancije nužno nadaju kao ovoj, odlučujućoj, korelirane.⁴²

Ovdje je, ponajprije, uzet u obzir pravno-sociologijski aspekt Weberova poimanja racionaliziranja, ali i neke konzekvencije ovog shvaćanja po Weberovu poziciju u cjelini. Jer, pretpostavljanje pojma uma kao osnove racionaliziranja društva i povijesti, ili pak »iznutra«, tako rekući proceduralno, izborenog, racionaliziranja pojedinih društvenih »sfera« odnosno, opet, relacija među tim »sferama«, navodi na to da je racionaliziranje temeljni vid društvene autokonstitucije na razini svijesti. Samo ustrojstvo društvene svijesti (u smislu društveno prevladavajućega temeljnog stava, ili seta stavova) ne može biti ipak uzeto naprosto kao neupitna osnova ovog procesa. Mnogo prije istraživanje raznolikih modusa racionaliziranja predstavlja, kako je to Weber s dobrim razlogom pokazao,⁴³ navlastiti način faktičkog zbivanja one apstrakcije koja je u nizu — gdjegdje čak međusobno sukobljenih — teorijskih orijentacija u istraživanju društva uneaprijed postulirana upravo izrazom društvena svijest.

39 Usp., E. Ehrlich, *Grundlegung der Soziologie des Rechts*, München ³1967 (prvo izdanje izlazi 1913).

40 Usp., K. Rener, *Socijalna funkcija pravnih instituta*, Kultura, Beograd 1980. (prvo izdanje: 1904).

41 Usp., L. c., str. 124. i d.

42 Usp., *Theorie...*, II, odjeljak »Aufgaben einer kritischen Gesellschaftstheorie«.

43 Usp., F. Loos, l. c, str. 117. i d.; Mannheim, *Ideologie und Utopie*, G. Schulthe-Bulmke, Frankfurt ³1952, posebice str. 163. i d.

Žarko Puhovski

THE APORIES OF WEBER'S THEORY OF RATIONALISATION

Summary

In Weber's sense, rationalisation appears as an essential problem of the interpretation of activity, i.e. as a sociological problem. His analyses, however, comprise a dual interpretation of the concept of rationalisation. The first is expounded in the *Protestant Ethics*, though also indicated by reference in the *Economy and Society*, and contextualized by the basically simple thesis that all economic rationalisation of the exchange economy leads to a disruption of tradition. Apparently simple, this interpretation will be differently understood (as illustrated by the way in which Habermas interprets Weber's concept of rationalisation as modernisation based on the capitalist model; or Marcuse's interpretation in the sense of industrialisation). The second interpretation of rationalisation is put forward in the *Economy and Society*, where the model of rationalisation is traced back to medieval canonic but also to moderne natural law. The analysis of Weber's concept of rationalisation considers primarily the legal-sociological aspect but refers also to some consequences of his idea for Weber's position in general.